

Dr. Marlene de Vries

(*Instituut voor Migratie- en Etnische Studies [IMES],
Universiteit van Amsterdam*)

Vader-Joden en hun band met het Jodendom: de cijfers

Wat ik u ga vertellen, daar zullen velen van u zich misschien niet in herkennen. Ik ga u namelijk vertellen dat vader-Joden een nogal zwakke band met het Jodendom hebben. De vader-Joden die hier in de zaal zitten hebben waarschijnlijk helemaal niet zo'n zwakke band, anders waren ze hier immers niet gekomen. Maar ik spreek over de grote aantallen, de algemene tendens, en daarmee doe ik geen recht aan alle individuele variatie en verschillen. U bent dus gewaarschuwd.

Verreweg de meeste vader-Joden weten dat zij een Joodse vader hebben, en dus van gedeeltelijk Joodse afkomst zijn. Dit besef is gewoonlijk omkleed met emoties, sterke of minder sterke. Die emoties kunnen positief zijn of negatief of ambivalent of, wat meestal het geval is, een mix hiervan. De intensiteit en de aard van deze emoties zijn gewoonlijk aan wisseling onderhevig in de verschillende fasen van iemands leven. Het zijn *niet* deze hoogst persoonlijke emoties die ik bedoel als ik beweer dat vader-Joden meestal een nogal zwakke band met het Jodendom hebben. Als ik dat zeg, dan bedoel ik een zwakke band in *religieus, sociaal* en *cultureel* opzicht. Een band dus die niet alleen te maken heeft met de persoon zelf en diens gezin van afkomst, maar die ook daarbuiten verankerd ligt. Dié band is bij vader-Joden meestal niet zo sterk.

Joden kunnen, globaal gesproken, op 2 manieren met het Jodendom verbonden zijn: *insociaal-cultureel* opzicht, al of niet gepaard gaande met religie, en de tweede manier is een verbondenheid als gevolg van *de oorlog en van antisemitisme*. Op deze laatste manier zijn veel vader-Joden weer wél met het Jodendom verbonden. Daarover straks meer.

Laat ik eerst eens wat cijfers laten zien; dan weten we waarover we het hebben. Ik baseer me hierbij op het grootschalige survey dat in 1999 onder Joden in Nederland (inclusief vader-Joden) is verricht. Dat survey staat bekend als het 'sociaal-demografisch onderzoek', en ik was een van de onderzoekers. De bevindingen zijn beschreven in het boek *'De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom'* van Hanna van Solinge en Marlene de Vries (red.) .^[1] Iedereen die 18 jaar of ouder was en minimaal 1 Joodse ouder had, ongeacht of dat de vader of de moeder betrof, kwam voor deelname aan dat onderzoek in aanmerking. Er zijn in totaal 1.036 mensen ondervraagd. Daarnaast baseer ik me op een kwalitatief vervolgonderzoek onder 30 seculiere, na de oorlog geboren personen, onder wie ook een aantal vader-Joden. De resultaten van dit onderzoek zijn beschreven in het volgende boek: Marlene de Vries *'Een blijvende band? Niet-religieuze joden en hun binding aan het jodendom'*. Het Spinhuis, Amsterdam, 2004.^[2] Beide onderzoeken zijn verricht in opdracht van Joods Maatschappelijk Werk (JMW).

De aantallen

Op grond van het survey en enige andere bronnen konden we een schatting maken van het huidige aantal Joden in Nederland.

Tabel 1: Aantal Joden in Nederland naar Joodse afkomst (geschat)

Twee Joodse ouders	Alleen Joodse moeder	Alleen Joodsevader	Totaal
47%	24%	29%	100%
20.210	10.320	12.470	43.000

Bron: Van Solinge, H. & M. de Vries 'De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom'. Aksant, Amsterdam, 2001.

Deze cijfers hebben betrekking op de *hele* populatie, van jong tot oud, en ze zijn inclusief de in Nederland woonachtige buitenlandse Joden. Het aandeel vader-Joden en moeder-Joden is echter lager bij de oudste categorie (geboren voor 1925), en hoger bij de jongere geboortecohorten. Dit is een gevolg van de toegenomen gemengde huwelijken. Die toename nam vooral na de Tweede Wereldoorlog een hoge vlucht, en te verwachten is dat dit doorgaat.

Joodse zelfdefinitie naar Joodse afkomst

Laten we eens kijken hoe vader-Joden zichzelf zien. We hebben de respondenten de vraag voorgelegd of zij zichzelf als Jood beschouwen of niet. Behalve 'ja' en 'nee', waren er ook 'tussenantwoorden' mogelijk, namelijk 'Ik beschouw mezelf soms als Jood' en 'Ik beschouw mezelf niet zozeer als Jood maar als iemand met een Joodse achtergrond'.

Tabel 2: Joodse zelfdefinitie naar Joodse afkomst (percentages)

Beschouwt u zichzelf als Jood?	Twee Joodse ouders	Alleen Joodse moeder	Alleen Joodse vader	Totaal
Ja, ik beschouw mezelf als Jood	76	53	18	55
Ik beschouw mezelf <i>soms</i> als Jood, afhankelijk van de situatie	5	7	14	8
Ik beschouw mezelf niet zozeer als Jood, maar als iemand met een Joodse achtergrond	18	38	61	35
Nee, ik beschouw mezelf helemaal niet als Jood	1	2	7	3
Totaal	N=483	N=244	N=278	N=1005

Bron: Van Solinge, H. & M. de Vries 'De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom'. Aksant, Amsterdam, 2001.

U ziet het: de meerderheid van de vader-Joden, 61%, kan zichzelf vinden in het antwoord 'Ik beschouw mezelf niet zozeer als Jood, maar als iemand met een Joodse achtergrond'. Dat neemt niet weg dat 18% van de vader-Joden zichzelf volmondig als Jood beschouwt, maar dat percentage is laag vergeleken bij personen met twee Joodse ouders of alleen een Joodse moeder. Opvallend is trouwens de positie die deze laatste categorie inneemt, de categorie van de moeder-Joden. Weliswaar gaat het daar vandaag niet over, maar ik wou u toch wijzen op hun positie tussen vader-Joden en twee-ouder-Joden in. Moeder-Joden zijn, zoals u weet, halachisch-Joods en vanuit dat

oogpunt zouden we een verdeling in Joodse zelfdefinitie kunnen verwachten die ongeveer gelijk is aan die van twee-ouder-Joden. Dat is, zoals uit tabel 2 blijkt, niet de werkelijkheid. Vanuit het idee dat zowel vader- als moeder-Joden maar één Joodse ouder hebben, zou je weer een gelijksoortige verdeling bij deze beide categorieën kunnen verwachten, en dat is óók niet de werkelijkheid. Blijkbaar zijn er twee zaken van invloed op de zelfdefinitie van moeder-Joden: het feit dat zij halachisch-Joods zijn én het feit dat zij maar één Joodse ouder hebben.

Religieuze zelfdefinitie naar Joodse afkomst

Laten we vervolgens een kijken hoe vader-Joden zich, in vergelijking met de andere afkomst-categorieën (mensen met twee Joodse ouders en mensen met alleen een Joodse moeder), in Joods-religieus opzicht definiëren.

Tabel 3: Religieuze zelfdefinitie naar Joodse afkomst (in percentages)

Religieuze zelfdefinitie	Joodse afkomst			Totaal
	Twee Joodse ouders	Alleen Joodse moeder	Alleen Joodse vader	
Niet-praktiserend	41	59	85	57
Niet religieus, maar wel bepaalde Joodse feesten en/of gebruiken	22	16	9	17
Liberaal-religieus	15	16	5	12
Traditioneel-religieus	16	5	1	9
Orthodox-religieus	7	5	1	5
Totaal	N = 482	N = 243	N=277	N=1002

Bron: Van Solinge, H. & M. de Vries 'De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom'. Aksant, Amsterdam, 2001.

Seculiere respondenten konden kiezen uit de eerste twee definities, 'Niet-praktiserend' en 'Niet religieus, maar wel bepaalde Joodse feesten en/of gebruiken'. De overige drie zelfdefinities waren bedoeld voor respondenten die zichzelf op enigerlei wijze als religieus beschouwen. U ziet: vader-Joden definiëren zichzelf in overgrote meerderheid als seculier, en wel in de meest seculiere variant, namelijk als niet-praktiserenden. Het paar procent vader-Joden dat zichzelf als religieus bestempelt (liberaal, traditioneel of orthodox), betreft meestal vader-Joden die een *gioer* hebben ondergaan, dat wil zeggen die officieel tot het Jodendom zijn overgegaan ('uitgekomen' in het moderne spraakgebruik). Overigens definiëren ook mensen met twee Joodse ouders en moeder-Joden zich in meerderheid als seculier, maar niet in zo'n overweldigende mate als vader-Joden.

Nu zult u zeggen: geen wonder dat verreweg de meeste vader-Joden zichzelf tot de categorie van de niet-religieuzen rekenen. Zij tellen immers niet mee! Ze kunnen geen lid worden van een Joodse kerkelijke gemeente, ze mogen geen Joodse *rites de passage* ondergaan (zoals een Bar of Bat Mitswa doen, een Choepa - Joods huwelijk -, etc.) en ook andere poorten zijn voor hen gesloten, zoals die van Joodse scholen. Het mag dus geen verbazing wekken dat zij zichzelf niet bestempelen als Joods-religieus.

Maar: het is niet alleen in *religieus* opzicht dat vader-Joden laag scoren, vergeleken met twee-ouder- en moeder-Joden. Ook als het gaat om Joodse geïnvolveerdheid op terreinen die wél voor hen openliggen, scoren vader-Joden relatief laag.

Ik geef u enkele voorbeelden hiervan:

- Vader-Joden doen veel minder vaak thuis iets aan *Joodse feestdagen*, geven mede daarom minder vaak hun kinderen iets Joods mee bij de *opvoeding*.
- Ze hebben minder vaak enige kennis van het *Hebreeuws* (dat geldt zowel voor het oud- als modern-Hebreeuws).
- Ze nemen veel minder vaak deel aan *cursussen* op Joods gebied of aan gespreksgroepen, en bezoeken minder vaak Joodse websites.
- Ook lezen vader-Joden minder vaak *Joodse bladen* zoals het NIW dan halachische Joden, bezoeken minder vaak conferenties of manifestaties van Joods Maatschappelijk Werk (JMW), bezoeken ook minder vaak het Joods Historisch Museum en gaan minder vaak naar een dodenherdenking.

Allemaal zaken dus die binnen het bereik van vader-Joden liggen, maar waarop zij zich naar verhouding niet in groten getale manifesteren. De geïnvolveerdheid van mensen met twee Joodse ouders is hier het grootst, vervolgens die van moeder-Joden, en op de laatste plaats komen dan de vader-Joden.

Maar behalve de Joodse afkomst, is hierbij van groot belang of iemand een Joodse partner heeft. Is dit het geval, dan is zijn of haar band met het Jodendom veel sterker, en dit geldt óók voor vader-Joden. Alleen *hebben* vader-Joden veel minder vaak een Joodse partner dan de andere categorieën (18% van de vader-Joden tegenover 60% van de twee-ouder Joden en 34% van de moeder-Joden). Ditzelfde patroon zien we weerspiegeld als het om vrienden gaat, zoals blijkt uit Tabel 4.

Tabel 4: Joodse en niet-Joodse vrienden naar Joodse afkomst (percentages)

Joodse afkomst	Vrienden zijn overwegend/uitsluitend Joods	Ongeveer gelijkelijk verdeeld	Vrienden zijn overwegend/uitsluitend niet-Joods	Totaal
Twee Joodse ouders	27	25	48	N=480
Alleen Joodse moeder	7	28	66	N=243
Alleen Joodse vader	4	12	84	N=276

Bron: Van Solinge, H. & M. de Vries 'De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom'. Aksant, Amsterdam, 2001.

Dus: *op religieus, cultureel én sociaal terrein scoren vader-Joden steevast lager dan mensen met twee Joodse ouders of met alleen een Joodse moeder.*

Een en ander hangt natuurlijk samen met de wijze waarop vader-Joden zijn opgegroeid. Ze zijn minder vaak Joods opgevoed, en ze zijn minder vaak met andere Joden in aanraking gekomen. Ze wonen vaker buiten de Randstad, waardoor Joodse instellingen ook minder makkelijk onder hun bereik liggen. Om even op die opvoeding voort te borduren, in onderstaande tabel ziet u hoe vaak vader-Joden,

vergeleken weer met twee-ouder-Joden en moeder-Joden, niet-Joods zijn opgevoed. De opvoeding is daarbij naar een aantal deel terreinen onderscheiden.

Tabel 5: Niet-Joods opgevoed naar Joodse afkomst (percentages)

Niet-Joods opgevoed qua	Twee Joodse ouders	Alleen Joodse moeder	Alleen Joodse vader	Totaal
- Religie	37	80	88	62
- Joodse feesten en gebruiken	26	62	68	47
- Joodse vrienden en kennissen van de ouders over de vloer	15	41	50	32
- Typisch Joods woordgebruik, humor etc.	14	22	25	19

Bron: Van Solinge, H. & M. de Vries 'De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom'. Aksant, Amsterdam, 2001.

Vijf en twintig procent van de vader-Joden is niet Joods opgevoed qua typisch Joods woordgebruik, typisch Joodse humor e.d. We zouden kunnen zeggen: deze 25 procent zijn niet grootgebracht in een typisch Joodse gezins sfeer. Maar dat betekent dat 75 procent van de vader-Joden dat wél is, in meerdere of mindere mate. Dit is echter het enige aspect waarin de opvoeding van de meerderheid der vader-Joden als Joods te kwalificeren is. Een zeer grote meerderheid van hen is niet Joods opgevoed als het om religie gaat, en een forse meerderheid is ook niet opgevoed met Joodse feesten en gebruiken. Wat verder opvalt is dat vader- en moeder-Joden qua genoten opvoeding niet zo erg van elkaar verschillen. Beide categorieën zijn beduidend minder vaak Joods opgevoed dan twee-ouder-Joden.

Wat ik met al deze cijfers heb willen illustreren is mijn opmerking aan het begin, dat de band van vader-Joden met het Jodendom in religieus, sociaal en cultureel opzicht is veel minder sterk dan die van de andere categorieën. Ik heb u cijfers laten zien zowel op religieus terrein als op sociaal en cultureel terrein.

Wie hebben nu wél een sterke band met het Jodendom in sociaal-cultureel opzicht? Dat zijn personen die *Joods zijn opgevoed* en *een Joodse partner hebben*. Maar het algemene patroon van vader-Joden is nu juist dat zij NIET of NAUWELIJKS Joods zijn opgevoed en GEEN Joodse partner hebben. Een situatie, kortom, die predisponeert tot een zwakke band sociaal en cultureel gesproken.

Nu zei ik in het begin al dat er, globaal gesproken, twee soorten verbondenheid met het Jodendom zijn: de sociaal-culturele band, en de band als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en van antisemitisme. Opvallend is dat vader-Joden (en trouwens ook moeder-Joden) in dit laatste opzicht een wat sterkere band met het Jodendom hebben dan twee-ouder-Joden. Het gaat dan met name om de volgende zaken:

- een gevoel van verbondenheid met andere Joden als gevolg van de Tweede Wereldoorlog
- het besef van Joods zijn wordt in sterke mate opgewekt indien men wordt geconfronteerd met de Tweede Wereldoorlog of met antisemitisme, en is in het algemeen treurig gekleurd
- het besef van Joods-zijn wordt in sterke mate opgewekt indien men wordt geconfronteerd met kritiek op Israël (van niet-Joden)

Het al of niet hebben van een Joodse partner maakt hierbij niet veel uit, al scoren mensen met een niet-Joodse partner wel iets hoger dan mensen met een Joodse partner. Maar het belangrijkste om hoog te scoren op deze factor (de band met het Jodendom als gevolg van de oorlog en van antisemitisme) zijn iemands opleidingsniveau en de periode wanneer hij geboren is. Het hoogst scoren namelijk dié mensen die wat lager zijn opgeleid – iets wat we niet kunnen verklaren – alsmede mensen die tussen 1925 en 1944 zijn geboren. Dit laatste is natuurlijk heel begrijpelijk: het gaat hierbij om mensen die de oorlog als klein kind of als adolescent hebben meegemaakt. Erg laag daarentegen scoren de mensen die heel Joods zijn opgevoed. En, zoals al gezegd, mensen met twee Joodse ouders scoren veel lager dan moeder- en vader-Joden. In een aantal opzichten ligt het verband hier dus precies omgekeerd als bij de sociaal-culturele band. Die laatste band is immers vooral sterk bij mensen die Joods zijn opgevoed en die met een Joodse partner door het leven gaan.

Het feit dat vader- én moeder-Joden vaker een relatief sterke band met het Jodendom hebben als gevolg van de oorlog en van antisemitisme dan mensen met twee Joodse ouders, is natuurlijk heel opvallend. In het algemeen is deze band het zwakst bij mensen die deel uitmaken van een religieus milieu (en dat betreft meestal mensen met twee Joodse ouders). Mogelijk biedt de aan dat milieu inherente religieuze, sociale en culturele band met het Jodendom een zekere compensatie voor het oorlogsverdriet, en wordt het gevoel Jood te zijn veel vaker door andere zaken dan de oorlog of antisemitisme opgewekt en versterkt. Ook heeft de sterkere band bij vader- (en moeder-)Joden vermoedelijk mede te maken met hun onzekerder positie. We zien iets soortgelijks bij andere etnische groepen, zoals Surinamers, Turken en Marokkanen. Uit onderzoek blijkt dat mensen die tot een van deze groepen behoren en die onzeker zijn over hun etnische identiteit, vaak gevoeliger zijn voor discriminatie en racisme dan mensen die die onzekerheid niet hebben. We zouden dus kunnen concluderen dat onzekerheid over de eigen positie binnen een groep iemand extra kwetsbaar maakt.

Samenvattend: vader-Joden hebben doorgaans een zwakke band met het Jodendom in sociaal, cultureel en religieus opzicht, en een sterkere band als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en van antisemitisme.

Wat valt hieruit nu te concluderen en vooral: welke maatregelen zijn geboden? Het is weliswaar niet aan mij maar aan de Joodse organisaties om maatregelen te bedenken en uit te voeren, maar ik wil hier wel enkele overwegingen geven. Allereerst is van belang vast te stellen welk doel er wordt beoogd. Als dat doel de volledige assimilatie is – en waarom zou ook dat geen doel kunnen zijn?-, dan hoeft je voor vader-Joden weinig te ondernemen. Maar als het doel is de positie van vader-Joden binnen het Jodendom te versterken, dan ligt het voor de hand om hun band in sociaal-cultureel opzicht hechter te maken. Geen zinnig mens zal de wens uiten dat het antisemitisme zal gaan toenemen opdat vader-Joden (en andere Joden) sterker met het Jodendom verbonden raken. Dit betekent overigens niet dat dit scenario zich nooit zal afspelen, maar iets nastrevenwaardigs is het uiteraard niet. Voordat er nu allerlei maatregelen

worden bedacht om de band van vader-Joden te versterken in sociaal, cultureel en eventueel ook religieus opzicht, is het goed stil te staan bij de vraag *waarom* die band zo zwak is. Daarvoor zijn natuurlijk allerlei mogelijke oorzaken, maar de twee die m.i. het belangrijkste zijn, laat ik hier zien, en zou ik voor verdere discussie willen aanbevelen.

Tabel 6: De in het algemeen zwakke band in sociaal-cultureel opzicht van vader-Joden met het Jodendom is een gevolg van:

1. Het anticiperen op de halachische uitsluiting
Waarom zou je moeite doen als je toch niet meetelt?
2. De assimilatie-neiging van hun vader en eventuele andere Joodse familieleden
Gevolg: geen Joodse opvoeding e.d.

Het gaat hier om twee mogelijke verklaringen die zich heel goed in combinatie met elkaar kunnen voordoen, maar die wel om andere maatregelen vragen. Voor de eerste is de remedie heel simpel: hef de halachische barrières op. Erken vader-Joden als volwaardige Joden, en laat hen onvoorwaardelijk als leden en participanten toe tot alle Joodse instituties. Zelfs als dit ooit zal gebeuren, dan acht ik het heel waarschijnlijk dat dit niet automatisch zal leiden tot een gigantische toestroom van vader-Joden naar het geïnstitutionaliseerde Jodendom. Daarvoor zit de tweede mogelijke oorzaak, de al ver voorgescrede assimilatie, teveel in de weg. Vader-Joden hebben sowieso al een vader die van een zekere assimilatie-bereidheid blijkt heeft gegeven. Hij is immers met een niet-Joodse vrouw getrouwd, wetend dat hij dan niet-Joodse kinderen zou krijgen. En het is niet altijd alleen de vader die die bereidheid had. Uit de gesprekken die ik voor het kwalitatieve onderzoek (zie boven) heb gevoerd, is mij duidelijk geworden dat vader-Joden vaak voortkomen uit een familie waar de assimilatie (tot uiting komend in gemengde huwelijken en het niet praktiseren van de Joodse religie) zich al enige generaties aan het voltrekken was. Ik kan niet zeggen of dit het meest voorkomende patroon onder vader-Joden en hun Joodse familie van afkomst is, want daarvoor waren de aantallen in het kwalitatieve onderzoek te klein. Maar het lijkt plausibel, en het is in ieder geval de moeite waard om deze omstandigheid mee te laten wegen bij het bedenken van mogelijkheden om het tij te keren.

[1] Het boek is direct te bestellen bij de uitgever: Het Spinhuis Uitgeverij, Amsterdam, tel. 020-5252711.

E-mail: uitgeverijspinhuis@fmg.uva.nl. Desgewenst wordt het boek per post naar u toegestuurd. U kunt het boek ook bij elke boekhandel bestellen.

[2] Dit boek is uitverkocht, maar er zijn nog enkele exemplaren te bestellen bij het IMES: tel. 020-5253627 of per e-mail: imes@fmg.uva.nl